

SZABÓ GYULA (1930)

Egészen fiatalon emelkedett a romániai magyar irodalom élvonalába. *Gondos atyafiság* (1955—61) című regénytrilógiájában a romániai magyar parasztság nagy életforma-változását, a kollektivizálást egyéni módon írta meg: a kor fő társadalmi-politikai tendenciáját az élet összetett szinképében vizsgálta. A történelmi változást a magánélet háttérében jelentette meg. Ily módon sikerült elkerülnie a sematizmus veszélyét. Nem sémák töltik ki regényét, hanem élő emberi alakok, akik szeretnek és barátkoznak, örülnek és csalódnak, boldogok és szenvedők. Egyéni életsorsuknak és a történelem változásának azonban nagyon szoros a kapcsolata, a politikai hibák életsorsokat zúznak össze. Szabó Gyula regénye eleven példákkal mutatott rá arra is, hogy a forradalmi változás csak akkor töltheti be történelmi hivatását emberséges módon, vonzóan, ha közben nem sérti meg saját eszményeit és vigyáz a személyiség természetes igényeire is.

Sárga szemű Jovánki

A nagy regény világából kiszabadulva döbrent rá Szabó Gyula a huszadik század második felének arra a félelmetes súlyára, amellyel a személyiséget vallatja saját belső tartalmairól, létezésének módjáról és értelméről. A személyiség etikai és létgondjaihoz megtalált összetett ábrázolási mód jelenti pályájának második csomópontját: novellái minősítik ezt a pályaszakaszt, legemlékezetesebben harmadik novelláskötetének — *Szerelmünk havában*, 1967 — néhány remek írása. Eltűnik ezekből az anekdotikus elem, vagy pedig mély jelentésűvé válik. Az ábrázolásmód szembetűnő újdonsága pedig a nagyfokú tömörítés, lírai és szimbolikus elemek koncentráló eszközü váló alkal-

mazása, képzeitek hirtelen váltása a valóságsűrítés igényével és eredményével.

A *Sárga szemű Jovánki* hőse három évig ápolta hirtelen lebénult feleségét, ekkor az asszonyt nővérei magukhoz vették. Egy hónap múlva meghalt, s Jovánki egyedül ment a koporsó után a testvérek mögött, akik azt hajtogatták, hogy amikor mindenki cserbenhagyta Annát, ők törődtek vele. Mintha Jovánki három éven keresztül nem ápolta volna nagy szeretettel a feleségét. Szabó Gyula — kihagyásos, sűrítő módszerrel — szinte csak a vázát mondja el a történetnek négy „felvonásban”: éppen ez a lényegre tömörítés ösztönöz elemzésre, gondolkodásra. Jovánki leleplezte a testvérek magatartását, de — bizonyára a megfáradása is belejátszik — Annára bízta a választást, akit a testvérei félrevezettek, s azért ment el, hogy Jovánkinak jobb legyen. Szabó Gyula árnyaltan ábrázolja Jovánki összetett lelkiállapotát: nem leli a helyét a felesége nélkül, de aztán kezd felszakadozni benne az a felismerés, hogy szabadabb, könnyebb így az élete. Újra jól érzi magát az emberek között, emlékezete megidézi egykori gyönyörű fiatal feleségét, aki azt javasolta barátnőinek, hogy ne öltözzenek farsangkor álarcba, hanem inkább vetkőzzenek le, így ijesszék meg férjeiket. Ez az erotikus kép ellenpontja az asszony mostani bénaságának, mint mozgás és mozdulatlanság, erotika és betegség, de egyben vonzóvá varázsolja a képek egymásba játszásával Jovánki feleségét. Most, az asszony távollétében Jovánkiban egykori fiatal felesége ébred fel, ápolói szerepe helyére lép újra a szerelmes férj. Jovánki élete ebben a szépségben-émlékezésben kap értelmet, de ez a felfokozott, visszaidézett élet drámai funkciójú a novellában: az ehhez való jogot is eljátszotta Jovánki az egy hónappal. Felerősíti ez is lelkiismereti drámáját. Hiába hozott sokkal nagyobb áldozatot, mint a nővérek, hiába különb náluk — akik a legnagyobb jajveszékülésük közepette is gondosan elkerülték a sarat a temetési menetben —, Jovánki nem nyugodhat meg, nem tud az emberek szemébe nézni, mert önmagával elégedetlen: nem tudott végig a saját emberi normái szerint élni, gyöngé volt egy pillanatban, s ezt már nem tudja jóvátenni.

A novella kérdéssel zárul, Jovánki „próbált visszaemlékezni, miként volt az, hogy ma még senkivel nem találkozott a tekintete: ő kerülte-e

vajon a kék szemek tekintetét, vagy a kék szemek az övét?” Szabó Gyula legjobb novellái ilyen kérdező írások. A jelképiségbe emelkedő kérdés összetett válaszokat kap a novellában. A sárga szemű Jovánki és a környezet „kék szemei” szimbolikusan is utalnak arra, hogy különféle erkölcsi normák szembesítése is ez a történet. A kék szeműek hideg kiszámítottságát, külső, formális morálját leplezi a meleg, szerelemtől és szeretettől sugárzó sárga szem, de Jovánki önmagát sem menti fel. Tragikumát az okozza, hogy a tisztát nem sikerült megőriznie tisztának. Ha csak foltnyi is a szennyeződése, a hozzá méltó emberi igény ezt is soknak tartja.

Mátyuska macskája

Mátyuska tudatában szétválaszthatatlanul küzd az öröm és a tragikum: végre három év után hazatért a háborúból, a Cigánydombról nézi a falut, de hogy menjen haza azzal a hírrel, hogy tizenkettejük közül a másik tizenegy meghalt? Itthon még élnek azok szeretteik tudatában. Hogy legyen ő tizenegy ház gyászba borítója? Ő öljön meg tizenegy embert? Mi az emberségesebb, meghagyni, megőrizni az embereket a hamis reménységben — hisz olykor ez a reménykedés köti őket egyedül az élethez —, vagy bevallani a tragikus igazságot?

A novella Mátyuska lelki drámája: azt az utat mutatja meg, amíg a teljes tagadástól a teljes beismerésig jut el egy asszony álmának a hatására. Közben a katonák iránt érdeklődőktől rövid jellemzést kapunk azokról, akiket várnak. Az az asszony, aki megálmodta férje sorsát, beletörődve várja Mátyuskától az álom igazságának megerősítését, neki van ereje szembenézni azzal. Ez az erő szabadítja fel Mátyuskában a vallomást, de már-már az örület határán.

Mátyuska lelki vívódását ellenpontozza, később felerősíti a macska groteszk, majd jelképekké váló története. Groteszk ellenpontozás az, hogy amíg Mátyuska ilyen súlyos gondokkal küzd, kínlódik, addig szűkebb környezetének az a legfőbb gondja, hogy elpusztítson egy macskát. Mátyuska az üldözött állat félelmében és kiszolgáltatottságában katonatársainak szenvedését ismeri fel: „Ugató kutya legyek,

ha van valami különbség. Tóth Domi is pont ilyen volt, amikor a kötelet a nyakára hurkolták.” Védelmébe veszi a macskát. A jelenet már szimbolikussá emelkedik: Mátyuskát is úgy üldözték a háborúban, mint itt ezek a macskát. Mátyuska a kiszolgáltatott létezését veszi védelmébe. Eszelős viselkedése, kiabálása a háború és a pusztítás gyűlölete. A macskának ugyanazt a dalt dúdolja félig önkívületi állapotában, melyet a háborúban három évig énekelt önmagának reménységül.

Gólya szállt a csűrre

A *Gólya szállt a csűrre* (1974) Szabó Gyula szülőföldkönyve, s egyben a dokumentumpróza felfedezése a maga számára. Szabó Gyula művészete erősen gondolatívá vált a hetvenes évek folyamán, de ez nem járt együtt elvontsággal vagy lírizálódással, megőrzi, sőt dokumentálással fokozza epikus tárgyyszerűségét. A *Gólya szállt a csűrre* sok lírai elemet is tartalmaz, hiszen szüleinek állít benne emléket az író, szülei életébe fonódva önmagát és a történelmet idézi. A személyes és közvetlen érdekesség már az indításban is a tiszta líra és az elmélkedés egységét mutatja: „Szülőföld — immár szülők nélkül. Kedvetört jelentésváltozása a szónak: a szülők egygyé váltak a földdel.” A líra azonban egyre inkább háttérbe szorul, s előtérbe kerül az írói elemzés: az író, magyarázó, összekötő szöveget ír szülei leveleihez, ezzel ad epikus keretet a dokumentumoknak, ezáltal válik a levélgyűjtemény húsz év történelmének színes és összetett képévé. A levelekből és egyéb dokumentumokból kirajzolódó édesapa pontos, becsületos ember, a nagyregény Gondos Dénesére emlékeztet. Nemcsak az igazságra, de annak „csomagolására” is kényesen figyel. Sokkal többre képes, mint amennyit adottságai lehetővé tesznek számára, de minden élethelyzetben megőrzi emberi méltóságát. Etikai mérték: „én arra kérek, az írásaidban, ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, ha itthon valaki a szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet...” — írta fiának.

Történelmi visszapillantásával etikáját igazolja is: az önnön normái szerint élő embert a történelem érthetetlen eseményei sem zavarhat-

ták meg annyira, hogy méltatlanul viselkedjen. Valóság és irodalom nagyon sok színe játszik egybe ebben a regényben. Az aggódó édesanya levelei, szófordulatai egyszerűen, természetesen, de történelmi mélységekbe, tapasztalatokba világító módon vizsgálják fia irodalmi küzdelmeit is, a *Gondos atyafiság* című regénye körüli bonyodalmat, örül, hogy „a könyv kiszabadult a vizsgálati fogságból”, aggodalommal kérdezi fiától — a könyv támadóira utalva: „Mivel tudtad így megbántani őket, hogy ennyire haragusznak reád?”

A sátán labdái

Már a *Gólya szállt a csúrré* című regénye is sokféle epikai anyagot — emlékezést, leírást, családi iratokat, leveleket, beadványokat, történelmi visszaemlékezést, esszét — egyesített. Ezen a nyomon haladt tovább Szabó Gyula, és egy évtizedes történelmi tárgyú anyaggyűjtés után terjedelmes regénytetralógiát írt.

A sátán labdái összefoglaló cím. Ez a történelmi dokumentumokból is építkező esszéregény a XVII. századi erdélyi történelem elemző bemutatása, Erdély pusztulását veszi tárgyául. Egyszerre vizsgálja a történelem zajlását és az emberi sorsokat, magatartásmódokat. Sajátos — dokumentumokat és elemzést társító — módszerével éppen azt mutatja meg, hogy a történelem eseményei mögött milyen sokarcú, egyéni, emberi történelem zajlik. Kollázstechnikája révén a legkülönbélebb nézőpontokból kapunk korabeli véleményt a sorsdöntő eseményekről. Az író elkíséri egy-egy hőst gondolatainak, saját történelmének ösvényein, máskor szinte csomóra fogja a sokszálú eseményeket, egyetlen napon pillant körül a vélekedések és cselekvések színes sokadalmán. Epikának és történetírásnak újszerű ötvözetét teremtette meg. A korabeli gondolatok, vélemények színes változatait látjuk a regényben. Kemény János fogságbeli naplóját, Zrínyi Miklós filozófiai esszéjét, Apáczai Csere János kérvényét, a török szultán cirkalmas parancsolatait, a két rossz között szüntelenül választásra kényszerülő országgyűlés fogalmazványait, korabeli feljegyzéseket, leveleket, emlékiratokat. Mindezeket az író kissé archaizált, míves esszényelve fogja egységbe és értelmezi. Így jeleníti meg eleven és

filozofikusan mély stílusában a sokarcú történelmet: „A történelmek az országsorsok históriái. De hány arca van az országsorsnak, mi-helyt az arc neveket visel? Ha Apáczai Csere János nevű az arc, akkor az is országsors, hogy a nagy kilátástalanságban vergődő országtestnek akadémiával szeretne a tudós szemet adni a látáshoz...” Szabó Gyula *A sátán labdái* négy kötetében — *Függőleges veszedelmek*, 1978; *A romlás útjain*, 1979; *Órás fejedelem*, 1980; *Rozsda a kardon*, 1981 — úgy teremtett elemző gondolati epikát, hogy megőrizte az ábrázolás szemléletességét is. A történelem tényei adottak voltak, a róluk való felelős írói gondolkodás tanulságai és minősége emelik a regényfolyamot a legjelentősebb erdélyi magyar könyvek közé. Gazdag történelmi dokumentumanyag életre keltésével tiltakozott az erdélyi magyar múlt kisajátítása ellen.

A regényfolyam történetfilozófiai és történelmi számvetése után Szabó Gyula gyakran ismétlődő szívinfarktuszainak szüneteiben, a halálközelségből való szabadulás ismétlődő időszakaiban írta meg *Társaim* című létfilozófiai igényű képsorát, melyben a halálveszély kínjából kiszabaduló ember a virágokat, kertet, tárgyakat, az élethez tartozás bizonyítékaiként idézi meg lírai-filozofikus felfedezéssel, élet-akarattal, mindig újra kezdődő bizodalommal.